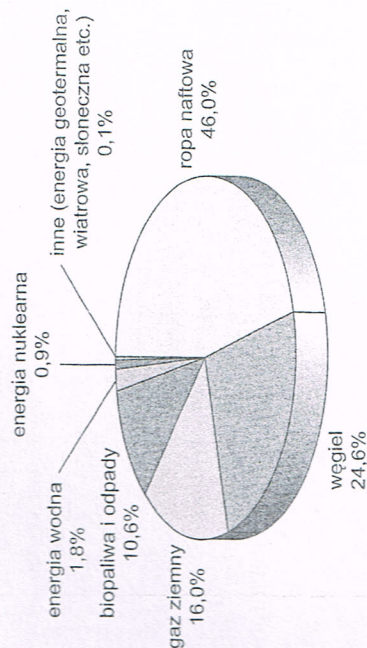

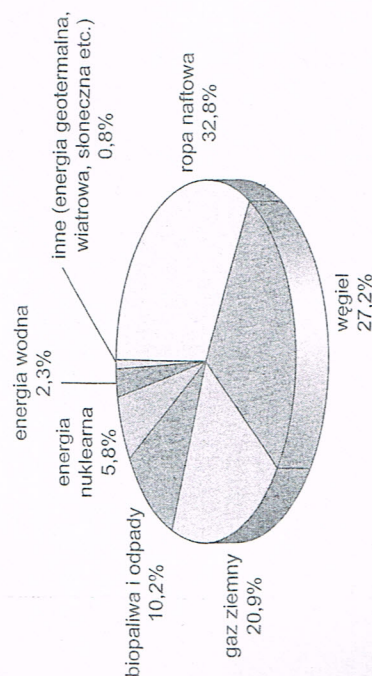
2. RYNEK SUROWCÓW ENERGETYCZNYCH

Blisko 40 lat temu miał miejsce pierwszy konflikt rozgrywający się według reguł geoeconomicznych. Embargo na eksport ropy po wojnie Jom Kippur w 1973 roku nałożone przez wrogo nastawionych wobec Izraela eksporterów tego surowca, a także wielokrotne podwyżki cen ropy naftowej w latach siedemdziesiątych przez państwa należące do Organizacji Krajów Eksportujących Ropę Naftową (Organization of the Petroleum Exporting Countries – OPEC) uznano za przejaw agresji ekonomicznej. Dlatego rok 1973 jest punktem wyjścia dla niniejszej analizy. W 1973 roku konsumowana energia pochodziła ze źródeł przedstawionych na rycinach 1 i 2.

Rycina 1. Energia według źródła wytworzenia w 1973 roku, w skali globalnej

Źródło: The International Energy Agency, *Key World Energy Statistics*, Paris 2011, s. 6.

Rycina 2. Energia według źródła wytworzenia w 2009 roku, w skali globalnej

Źródło: *Key World Energy Statistics*, op. cit., s. 6.

RAFAŁ ULATOWSKI

GEOEKONOMIA SUROWCÓW ENERGETYCZNYCH

1. WSTĘP

Kontrola nad złożami surowców energetycznych ma bardzo duże znaczenie dla pozycji państwa w stosunkach międzynarodowych. Szczególnie dużą rolę odgrywa kontrola nad złożami ropy naftowej i gazu ziemnego. Zagadnienie zaopatrzenia w surowce energetyczne współczesnych gospodarek wynika z nierównomiernego rozłożenia złóż surowców w skali globalnej oraz niepokrywania się centrów ich produkcji i konsumpcji, co implikuje dużą rolę tych surowców w handlu międzynarodowym.

Wraz z zakończeniem zimnej wojny na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku w nauce o stosunkach międzynarodowych ukształtował się nowy paradygmat: geoeconomia. Jego twórcą jest Edward Luttwak, który w swojej pracy z 1990 roku przedstawił tezę o przechodzeniu od epoki geopolityki do epoki geoeconomii. Główne założenia geoeconomii są następujące:

- siła i bogactwo to równorzędne cele państw w ich aktywności międzynarodowej;
- państwa dążą do tworzenia przestrzeni geoeconomicznej;
- punktem odniesienia dla międzynarodowej aktywności państw jest przestrzeń geoeconomiczna¹.

Celem niniejszego rozdziału jest analiza geoeconomicznego działania państw, zarówno eksporterów, jak i importerów surowców energetycznych oraz tworzonej przez nie przestrzeni geoeconomicznych.

¹ Na temat pojęcia i istoty geoeconomii zob. część I niniejszej publikacji: E. Halizak, „Pojęcie i istota geoeconomii”, s. 17–52.

Na przestrzeni ostatnich blisko 40 lat państwa dokonały radykalnych zmian w swoich politykach energetycznych, których skutkiem jest nowy miks energetyczny. Bolesna lekcja lat siedemdziesiątych doprowadziła decydentów państw importatorów do przekonania, iż opieranie gospodarki na ropie naftowej jest zbyt ryzykowne i niesie za sobą potencjalnie wysokie koszty. Podczas gdy w roku 1973 ropa naftowa pokrywała 46% światowego zapotrzebowania na energię, dzisiaj jest to 32,8%. Obok ropy naftowej spadek udziału w globalnym miksie energetycznym zanotowały jedynie biopaliwa i energia produkowana z odpadów. Równocześnie wzrosło znaczenie wszystkich innych źródeł energii. Największy, gdyż ośmiokrotny wzrost znaczenia odnotowała energia produkowana przy wykorzystaniu siły wiatru, energia słoneczna czy też energia geotermalna. Ponad sześciokrotny wzrost znaczenia osiągnęła również energia nuklearna. Wspólnie pokrywają one jednak nadal jedynie 6,6% światowego zapotrzebowania na energię. Dalszy wzrost znaczenia energii nuklearnej stoi dziś pod ogromnym znakiem zapytania. Katastrofa w elektrowni Fukushima w marcu 2011 roku spowodowała, iż Niemcy zdecydowały o rezygnacji z energii jądrowej do 2022 roku², a wiele państw wstrzymuje się z realizacją inwestycji.

Redukcja roli ropy naftowej w globalnym miksie energetycznym jest w opinii ekspertów branży energetycznej trwałym zjawiskiem. Pokazują to analizy zarówno Międzynarodowej Agencji Energii (International Energy Agency – IEA)³, jak i BP⁴. Równocześnie przewidywany jest dalszy, aczkolwiek przejściowy, wzrost znaczenia węgla wynikający w głównej mierze z gwałtownej industrializacji Chin i Indii. W przeciwieństwie do węgla trwały wzrost znaczenia odnotuje gaz ziemny, który w ciągu najbliższych lat osiągnie znaczenie porównywalne do roli ropy naftowej i węgla. Warto również zwrócić uwagę na przewidywany bardzo silny wzrost pozycji odnawialnych źródeł energii. W opinii ekspertów BP odnawialne źródła energii będą odpowiadały za 18% wzrostu dostępnej podaży energii do 2030 roku, a tym samym ich wzrost znaczenia będzie podobny do tego, jaki odnotowała energia nuklearna w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX wieku. Analizy BP prognozują, iż wzrost podaży energii niewytwarzanej z paliw kopalnych w latach 2010–2030 osiągnie 36%. Ropa naftowa, gaz ziemny oraz węgiel będą odpowiadały za 64% dodatkowej podaży energii⁵.

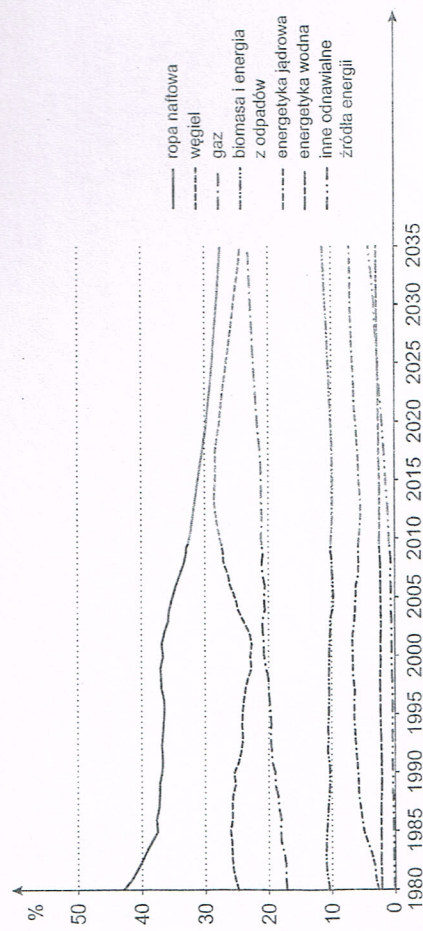
Surowce naturalne, w tym surowce energetyczne, są rozłożone nierównomiernie w skali globalnej, podobnie nierównomiernie rozłożone są centra konsumpcji energii. Implikuje to istnienie eksporterów i importerów surowców energetycznych.

² Kernkraftwerke in Deutschland, *Spiegel Online*, 11 grudnia 2011, <http://www.spiegel.de/flash/flash-24346.html> [dostęp 19.12.2011].

³ Por. rycinę 3.

⁴ *BP Energy Outlook 2030*, London 2011, s. 18.

⁵ *Ibidem*, s. 19.

Rycina 3. Prognozowany udział różnych źródeł w wytwarzaniu energii do 2035 roku

Źródło: IEA, *World Energy Outlook, Key Graphs*, http://www.worldenergyoutlook.org/docs/weo2011/key_graphs.pdf [dostęp 19.12.2011].

Pomimo spadku znaczenia ropy naftowej, nadal pozostaje ona najważniejszym źródłem energii dla gospodarki światowej. Największymi producentami w 2010 roku były: Rosja (502 mln t), Arabia Saudyjska (447 mln t), USA (336 mln t), Iran (227 mln t), ChRL (200 mln t), Kanada (159 mln t), Wenezuela (149 mln t), Meksyk (144 mln t), Nigeria (130 mln t) i Zjednoczone Emiraty Arabskie⁶ (129 mln t). Największym eksporterem ropy naftowej jest Arabia Saudyjska, która w 2009 roku wyeksportowała 313 mln t ropy. Dalsze miejsca wśród eksporterów zajmowały: Rosja (247 mln t), Iran (124 mln t), Nigeria (114 mln t), ZEA (100 mln t), Irak (94 mln t), Angola (89 mln t), Norwegia (87 mln t), Wenezuela (85 mln t) i Kuwejt (68 mln t). Największymi importerami ropy naftowej w 2009 roku były: USA (510 mln t), ChRL (199 mln t), Japonia (179 mln t), Indie (159 mln t), Republika Korei (115 mln t), Niemcy (98 mln t), Włochy (80 mln t) i Francja (72 mln t).

W 2010 roku największym producentem węgla na świecie była ChRL (ponad 51% udziału w produkcji globalnej). Kolejne miejsca zajmują Stany Zjednoczone, Indie, Australia, RPA, Rosja, Indonezja i Kazachstan. Największym eksporterem węgla była Australia. Dalsze miejsca na liście największych eksporterów zajmowały: Indonezja, Rosja, Kolumbia, RPA, USA i Kazachstan. Największymi importerami były z kolei: Japonia, ChRL, Republika Korei, Indie, Tajwan, Niemcy⁸.

⁶ ZEA.

⁷ The International Energy Agency, *Key World Energy Statistics*, Paris 2011, s. 11.

⁸ *Ibidem*, s. 14–15.

W 2010 roku blisko 40% światowej produkcji gazu ziemnego przypadło na dwa państwa: Rosję – 19,4% światowej produkcji i USA – 18,7% światowej produkcji. Dalsze miejsca na liście największych producentów zajmowały: Kanada, Iran, Katar, Norwegia, ChRL, Holandia, Indonezja. Największymi eksporterami były: Rosja, Norwegia, Katar, Kanada, Algieria, Indonezja i Holandia. Największymi importerami były Japonia, Niemcy, Włochy, USA, Francja i Republika Korei⁹.

Najważniejszym elementem strategii energetycznej wielu państw w ostatnich dziesięcioleciach był rozwój energetyki jądrowej. Pozwolił on realizować ważne cele gospodarcze: ograniczenie importu surowców energetycznych i związanych z tym wydatków, rozwój techniczny, powstanie i rozwój nowej branży przemysłu, co skutkowało wzrostem zatrudnienia, dochodów budżetowych oraz wzrostem eksportu. Największymi producentami energii nuklearnej w 2010 roku były: USA, Francja, Japonia, Rosja, Korea, Niemcy, Kanada, Ukraina. Największy udział w wytwarzaniu energii elektrycznej miały elektrownie nuklearne w następujących państwach: Francja, Ukraina, Republika Korei, Japonia, Niemcy, USA¹⁰.

Z perspektywy geoeconomicznej państwa realizują dwa cele: pierwszy to siła państwa rozumiana jako przewaga konkurencyjna, drugi zaś to uzyskanie jak najszerszego dostępu do przestrzeni geoeconomicznej i swobody działania w niej¹¹.

3. PRZESTRZEŃ GEOECONOMICZNA UJMOWANA W KATEGORII SUROWCÓW ENERGETYCZNYCH. PUNKT WIDZENIA EKSPORTERA

Najważniejszym surowcem energetycznym współczesnego świata jest ropa naftowa. Wraz z gazem ziemnym jest ona dla wielu państw bezcennym aktywem, będącym podstawą bogactwa i politycznej pozycji. Złoża węgla są rozmieszczone znacznie bardziej równomiernie, przez co jest on łatwiej dostępny i nie stanowił w ostatnich dziesięcioleciach broni ekonomicznej.

Państwa będące producentami i eksporterami surowców energetycznych kreują przestrzeń geoeconomiczną dla produkowanych surowców energetycznych. Starają się kontrolować tę przestrzeń w maksymalnym stopniu, dążąc do osiągnięcia pozycji monopolistycznej. W tym celu tworzą kartele i umowy cenowe. Aby utrwalić swoją pozycję monopolistyczną, inwestują w rozwój stosownej infrastruktury, w głównej mierze rurociągów. Rurociągi stanowią o silnym powiązaniu importera i eksportera.

Najwięksi producenci i eksporterzy ropy naftowej zdecydowali o założeniu podczas konferencji bagdadzkiej w dniach 10–14 września 1960 roku Organizacji Państw Eksporterów Ropy Naftowej (*Organization of the Petroleum*

Exporting Countries – OPEC). Członkami założycielami były: Irak, Iran, Arabia Saudyjska, Wenezuela i Kuwejt. Jest to organizacja państw międzyrządowa, której celem jest koordynacja i ujednolicenie polityk państw członkowskich wobec przemysłu naftowego oraz stabilizacja rynku ropy naftowej w celu zapewnienia bezpieczeństwa, ekonomiczności i regularności dostaw produktów naftowych do odbiorców. OPEC dąży do zapewnienia stałych dochodów producentom ropy i uczciwego zwrotu z kapitału dla inwestujących w przemysł naftowy¹².

Siła OPEC wynika z ogromnych złóż ropy naftowej znajdujących się na terytorium państw członkowskich, a także z relatywnie niskich kosztów wydobycia wynikających z korzystnego położenia geologicznego złóż. Udział państw OPEC w globalnych rezerwach ropy naftowej wzrósł w 2010 roku do ponad 81%. Największe złoża znajdują się w Wenezueli (296,501 mld baryłek), Arabii Saudyjskiej (264,516 mld baryłek), Iranie (151,170 mld baryłek), Iraku (143,100 mld baryłek), Kuwejcie (101,500 mld baryłek) i Zjednoczonych Emiratach Arabskich (97,800 mld baryłek)¹³.

Ropa naftowa jest głównym produktem eksportowanym przez państwa zrzeszone w OPEC. Ich sytuacja gospodarcza uzależniona jest bezpośrednio od ceny ropy. W okresach, gdy cena ropy jest wysoka, a popyt rośnie, państwa te notują nadwyżkę na rachunku obrotów bieżących, a gdy ceny są relatywnie niskie – deficyt. OPEC w przypadku zgodnej działalności swoich członków skutecznie wpływa na cenę ropy naftowej. Taka sytuacja miała miejsce w latach 1998–1999. W tym okresie OPEC trzykrotnie podejmował decyzje o znaczącym obniżeniu produkcji. O ile w roku 1999 polityka OPEC doprowadziła do ich silnego wzrostu¹⁴. Państwa OPEC notowały przeważnie deficyt na rachunku obrotów bieżących w latach dziewięćdziesiątych. Od 1999 roku mają one stałą nadwyżkę na rachunku obrotów bieżących, która od 2002 roku mocno rosła, by osiągnąć w rekordowym 2008 roku ponad 433 mld dol. W związku z silnym spadkiem cen ropy jesienią 2008 roku i globalnym kryzysem w roku 2009 nadwyżka ta spadła do niewiele ponad 114 mld dol. Pomimo kryzysu w latach 2009–2010 tylko dwa państwa OPEC zanotowały deficyt na rachunku obrotów bieżących: Angola i Ekwador¹⁵. Największe dochody z eksportu ropy naftowej osiągnęły w 2010 roku: Arabia Saudyjska, ZEA, Iran, Wenezuela, Nigeria i Kuwejt. Tabela 1 prezentuje dochody państw OPEC z eksportu ropy naftowej.

¹² *Our Mission*, OPEC, http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/23.htm [dostęp 19.12.2011].

¹³ OPEC, *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011*, Vienna 2011, s. 22, <http://www.opec.org/library/Annual%20Statistical%20Bulletin/interactive/current/FileZ/pix/ASB.pdf> [dostęp 19.12.2011].

¹⁴ WTRG Economics, *Oil Price History and Analysis*, <http://www.wtrg.com/prices.htm> [dostęp 19.12.2011].

¹⁵ *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011*, op. cit., s. 19.

⁹ *Ibidem*, s. 12–13.

¹⁰ *Ibidem*, s. 17.

¹¹ Szerzej: E. Haliżak, op. cit.

Tabela 1. Dochody państw OPEC z eksportu ropy naftowej (w mld dol.)

2006	2007	2008	2009	2010
635,261	705,307	996,930	585,334	745,066

Źródło: opracowanie własne na podstawie *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011*, op. cit., s. 17.

Eksporterzy surowców energetycznych próbują zapewnić sobie szeroki dośwęp do interesujących ich rynków. Wysiłki te są jednak obecnie słabo widoczne. Ostatnie dziesięciolecie to okres znaczącego wzrostu popytu na surowce energetyczne, zwłaszcza ze strony Chin i Indii. Sytuacja ta działa na korzyść eksporterów, gdyż to klienci pukają do ich drzwi. Przykładowo wejścia nowego, wielkiego dostawcy na rynek należy więc szukać w historii. Na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych Związek Radziecki przez agresywną politykę cenową zaczął budować własną silną pozycję jako dostawca ropy naftowej i gazu ziemnego na rynku Europy Zachodniej¹⁶.

Tworzenie przestrzeni geoeconomicznej zależy od aktywności i innowacyjności danego państwa. Wiele państw eksporterów surowców energetycznych, a zwłaszcza ropy naftowej, wykazuje poważne, strukturalne problemy gospodarcze, znane w literaturze przedmiotu jako choroba holenderska¹⁷. Eksport ropy naftowej czy też gazu ziemnego powoduje wzrost wartości lokalnej waluty, koncentrację uwagi decydentów gospodarczych na rozwoju przemysłu naftowego, zaniechanie rozwoju innych gałęzi przemysłu, rolnictwa i usług, a w konsekwencji – niską konkurencyjność gospodarki w skali międzynarodowej i jej uzależnienie od eksportu ropy naftowej i gazu ziemnego. Dane statystyczne pokazują, iż państwa OPEC w sposób szczególny dotknięte są tym problemem. Ich eksport zdominowany jest przez eksport ropy naftowej¹⁸, a pozostałe dziedziny przemysłu są znacznie słabiej rozwinięte¹⁹. Państwa eksporterzy surowców energetycznych stoją przed dylematem bezpieczeństwa polegającym na zagrożeniu nadmiernym uzależnieniem gospodarki kraju od wydobycia i eksportu surowców energetycznych. Naturalną tendencją jest wśród nich dążenie do uzyskania maksymalnych cen²⁰ za eksportowane surowce. Jednak przykład OPEC pokazuje, iż pozytywny wynik tych starań może stać się długookresowym problemem. W przypadku państw OPEC istnieje wprost proporcjonalny związek między dochoda-

¹⁶ I. Veshny, „Lines of mutually beneficial cooperation”, *Oil of Russia 2010*, nr 1, <http://www.oilru.com/or/42/868/> [dostęp 19.12.2011].

¹⁷ „Dutch disease”, *Financial Times Lexicon*, <http://lexicon.ft.com/Term?term=Dutch%20disease> [dostęp 19.12.2011].

¹⁸ W przypadku Kataru równorzędne wobec ropy naftowej znaczenie ma eksport gazu ziemnego.

¹⁹ *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011*, op. cit., s. 16–17.

²⁰ R. Malnes, „OPEC and the problem of collective action”, *Journal of Peace Research* 1983, t. 20, nr 4, s. 345.

mi z eksportu ropy naftowej a sytuacją gospodarczą. Ropa naftowa stanowi główne źródło dochodów budżetowych i dochodów z eksportu²¹. To od nich uzależniona jest realizacja polityki państwa. Pomimo olbrzymich dochodów z eksportu surowców energetycznych na przestrzeni ostatnich 40 lat, ani państwa OPEC jako grupa, ani też żadne z państw członkowskich tej organizacji nie zbudowało konkurencyjnego przemysłu w skali międzynarodowej. Jedyną nadzieję dla nich stanowi głąd surowców energetycznych prezentowany przez ChRL i Indie. Uniezależnienie globalnej gospodarki od ropy naftowej z państw OPEC oznaczałoby dla tych państw gospodarkę katastrofę. Przekład państw OPEC pokazuje, że posiadanie złóż ropy naftowej daje szansę na olbrzymie dochody, które jednak bardzo łatwo mogą stać się hamulcem, a nie motorem stabilnego i równoważonego rozwoju.

W związku z powyższą strukturą gospodarczą państw członków OPEC sfera materialna ich przestrzeni geoeconomicznej posiada ograniczoną formę, zdominowaną przez przemysł naftowy. Władze wielu państw regionu Zatoki Perskiej próbują przełamać tę słabość i rozszerzyć swoją przestrzeń geoeconomiczną poprzez rozwój przemysłu i usług niezwiązanych z ropą naftową. Za sukces należy uznać działalność linii lotniczych Emirates, które, m.in. dzięki zaangażowaniu w finansowanie sportu wyczynowego, stały się globalnie rozpoznawalną marką.

Przestrzeń geoeconomiczna państw eksporterów surowców energetycznych zdominowana jest w dużym stopniu przez rozwój gospodarczy innych państw, a w jego konsekwencji przez wzrost ich zapotrzebowania na surowce energetyczne. Inną możliwością powiększenia tej przestrzeni jest odebranie rynku zbytu innemu producentowi. W przypadku najważniejszego surowca energetycznego – ropy naftowej – taktyka ta stosowana jest rzadko i tylko przez małych producentów. Ci najwięksi, skupieni w OPEC, starają się unikać konkurencji między sobą. Na rozszerzenie przestrzeni geoeconomicznej eksporterów surowców energetycznych największy wpływ wywarło wysokie tempo wzrostu w Azji, a szczególnie w Chinach. Producenci surowców nie mieli jednak żadnego wpływu na wykreowanie tej dodatkowej przestrzeni geoeconomicznej, byli pasywnymi obserwatorami jej powstania i są jej beneficjentami.

Znaczenie lepiej rozwinięta jest sfera finansowa omawianych państw. Dzięki nadwyżkom na rachunku obrotów bieżących większość państw eksporterów surowców energetycznych jest znaczącym źródłem globalnych inwestycji. Państwa te mają ogromne rezerwy walutowe i tworzą państwowe fundusze majątkowe.

Na koniec 2010 roku Rosja posiadała trzecie największe na świecie rezerwy walut obcych i złota, warte łącznie ponad 479 mld dol. Arabia Saudyjska zajmowała w tej samej klasyfikacji czwarte miejsce z rezerwami wartymi ponad 445 mld dol. Dalsze miejsca zajmują inni eksporterzy surowców

²¹ Por. *OPEC Annual...*, op. cit.

energetycznych: Algieria (15. miejsce), Meksyk (18. miejsce) i Libia (20. miejsce)²².

Gromadzenie rezerw walutowych jest tylko jedną z metod gromadzenia i inwestowania zysków z eksportu surowców energetycznych. Znacznie większym zainteresowaniem cieszy się inwestowanie tych nadwyżek przez państwowe fundusze majątkowe (Sovereign Wealth Fund – SWF). Dwa największe SWF na świecie oparte są na dochodach z ropy naftowej i gazu ziemnego. Są to Abu Dhabi Investment Authority (ADIA) z aktywami o wartości 627 mld dol na koniec października 2011 roku oraz norweski Government Pension Fund – Global z aktywami o wartości 571,5 mld dol. Jedenaście spośród 20 największych SWF na świecie bazuje na dochodach z ropy naftowej i gazu ziemnego. Wśród największych funduszy tego typu znajduje się również australijski Australian Future Fund skupiający nadwyżki budżetowe Australii, która jest czołowym producentem i eksporterem surowców, w tym surowców energetycznych. Szczególnie silną pozycję posiada na rynku węgla kamiennego. Szybko rozwijany jest również eksport gazu ziemnego w postaci ciekłej (Liquefied Natural Gas – LNG). W konsekwencji jest to fundusz w pewnej części oparty również na dochodach z eksploatacji surowców energetycznych²³. Tworzenie państwowych funduszy majątkowych jest jednym z możliwych sposobów chronienia przez państwo eksportera surowców energetycznych swojej gospodarki przed dopływem nadmiernej ilości kapitału w krótkim okresie, co powinno utrzymać ją niezależną od dochodów z eksportu surowców. SWF stanowią rodzaj szczyponki na chorobę holenderską i zwiększają bezpieczeństwo ekonomiczne w długim okresie.

Interesującym zagadnieniem jest geograficzna struktura inwestycji tego rodzaju funduszy. Największy z nich, ADIA, koncentruje się na rynkach rozwiniętych, a udział Ameryki Północnej może sięgać nawet 50% jego środków. W Europie Zachodniej fundusz ten inwestuje do 35% swoich aktywów, w rozwiniętych krajach Azji – do 20%, a w państwach rozwijających się – do 25%²⁴. Znacznie więcej szczegółów na temat strategii inwestycyjnej znanych jest w przypadku Government Pension Fund – Global. Podobnie jak ADIA koncentruje się on na rynkach rozwiniętych i najbardziej płynnych. Na koniec 2010 roku zainwestował on najwięcej w USA (28,7% środków), w Wielkiej Brytanii (14,7%), w Niemczech (7,7%), Francji (7,7%) i Japonii (5,2%). Inaczej niż ADIA, fundusz norweski koncentruje się na inwestycjach w Europie (około 50–60% udziałów w zaleźności od typu inwestycji)²⁵.

²² CIA, *The World Factbook. Reserves of Foreign Exchange and Gold*, <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2188rank.html?countryName=Vanuatu&countryCode=nh®ionCode=au&rank=154#nh> [dostęp 19.12.2011].

²³ *Sovereign Wealth Fund Rankings*, <http://www.swfinstitute.org/funds.php> [dostęp 19.12.2011].

²⁴ *ADIA Review 2009. Prudent Global Growth*, s. 11.

²⁵ *Government Pension Fund Annual Report 2010*, Oslo 2011, s. 34–36.

Dochoły z eksportu surowców energetycznych stanowią ważny argument w polityce wielu państw. Kontrola tych dochodów poprzez instytucje państwowe pozwala dokonywać decyzji inwestycyjnych, w pełni uwzględniając cele polityczne. Zwłaszcza w okresie kryzysu inwestorzy z państw naftowych są pilnie poszukiwani, gdyż posiadają wolne środki finansowe. W okresie zapoczątkowanego w 2007 roku kryzysu finansowego można odnotować dwa interesujące przykłady zaangażowania i próby zaangażowania inwestorów z państw eksportujących surowce energetyczne.

Pierwszy związany jest z zaangażowaniem Qatar Investment Authority (QIA) w niemiecki przemysł motoryzacyjny. Próba przejęcia koncernu Volkswagena przez firmę Porsche zakończyła się niepowodzeniem, a zaciągnięte na realizację tej transakcji długi doprowadziły producenta sportowych samochodów na skraj bankructwa. Dopiero inwestycja QIA pozwoliła zażegnać kryzysową sytuację²⁶.

Drugi przykład to próba zaangażowania środków państw pozacuropejskich w rozszerzenie funduszu ratunkowego dla państw strefy euro – Europejski Fundusz Stabilności Finansowej (European Financial Stability Facility – EFSF). Politycy europejscy największe nadzieje pokładali w inwestorach z ChRL. Jako potencjalnych inwestorów wymieniano również eksporterów surowców energetycznych: Norwegię, państwa Zatoki Perskiej, a także Libię i Algierię²⁷.

Państwa eksporterzy surowców energetycznych²⁸ są ważnym źródłem finansowania długu publicznego wielu państw. Inwestują między innymi w państwa dłużne USA. Są one czwartym największym zagranicznym wierzycielem USA za ChRL, Japonią i Wielką Brytanią. Łącznie na koniec września 2011 roku posiadały one pakiet obligacji rządu USA wart 229,9 mld dol.²⁹

Najpóźniejszy obraz sytuacji finansowej danego państwa reprezentuje międzynarodowa pozycja inwestycyjna netto³⁰.

Niestety nie są dostępne dane dla kilku czołowych eksporterów ropy naftowej, takich jak Arabia Saudyjska, Iran, Libia czy ZEA.

²⁶ J. Wilson, „Qatar in €7bn Porsche-VW move”, *Financial Times*, 14 sierpnia 2009, <http://www.ft.com/intl/cms/s/0/0d7708be-88ce-11de-b50f-00144fca0000.html#axzzloBeUM40a> [dostęp 19.12.2011].

²⁷ C. Cohn, „Libya, Algeria – source of euro zone funds?”, *Reuters.com*, 7 listopada 2011, <http://blogs.reuters.com/globalinvesting/2011/11/07/libya-algeria-source-of-euro-zone-funds/> [dostęp 19.12.2011].

²⁸ Do grupy eksporterów ropy naftowej Departament Skarbu USA zalicza: Ekwador, Wenezuelę, Indonezję, Bahrajn, Iran, Irak, Kuwejt, Oman, Katar, Arabię Saudyjską, ZEA, Algierię, Gabon, Libię i Nigerię.

²⁹ U.S. Department of the Treasury, *Major Foreign Holders of Treasury Securities*, Treasury.gov, 16 listopada 2011, <http://www.treasury.gov/resource-center/data-chart-center/tic/Documents/mfh.txt> [dostęp 19.12.2011].

³⁰ Międzynarodowa pozycja inwestycyjna netto to różnica między stanem zagranicznych aktywów posiadanych przez podmioty z danego państwa a stanem zagranicznych pasywów. Por. International Monetary Fund, *Balance of Payments and International Investment Position Manual Sixth Edition (BPM6)*, Washington, D.C. 2009, s. 119–132.

Duża rola w gospodarce danego państwa eksportu surowców energetycznych nie oznacza automatycznie, iż ma ono dodatnią pozycję inwestycyjną netto. Wśród państw, dla których dane są dostępne, zwraca uwagę ujemna pozycja Kanady i Australii, których gospodarki w pewnym stopniu uzależnione są od eksportu surowców energetycznych. Wiele państw charakteryzuje się niskim poziomem rozwoju gospodarczego pomimo znaczącego eksportu surowców energetycznych. Muszą one poszukiwać kapitału dla dalszego rozwoju za granicą. Negatywnie na net IIP wpływa również duża populacja danego państwa. Implikuje ona zwiększone zapotrzebowanie na importowane dobra. Również międzynarodowa izolacja i udział w konfliktach zbrojnych ograniczają możliwość akumulacji kapitału. Korzystnie na net IIP wpływają natomiast: stabilność polityczna, niewielka populacja, brak zaangażowania w konflikty zbrojne. Najlepszym przykładem tego typu państw są Norwegia, Kuwejt, Bahrajn.

Tabela 2. Międzynarodowa pozycja inwestycyjna netto (net IIP) wybranych państw eksporterów surowców energetycznych na koniec 2010 roku

Państwo	Net IIP w mld dol.
Wenezuela	147,50
Bahrajn	16,70
Kanada	-186,70
Australia	-794,88
Ekwador	-11,09
Irak	-4,50
Kuwejt	84,28
Nigeria	-13,58
Norwegia	405,59
Rosja	15,68

Źródło: opracowanie własne na podstawie *Balance of Payments Statistics Public Data*, IMF eLibrary Data, <http://elibrary-data.imf.org/DataReport.aspx?c=71833654&d=33061&e=170784> [dostęp 19.12.2011].

Z bardzo niestabilną sytuacją mamy do czynienia w przypadku net IIP Rosji. W 2007 roku miała ona wartość ujemną i wynosiła ponad 150 mld dol. Rok później net IIP Rosji miała wartość dodatnią ponad 254 mld dol., aby w 2009 roku zmniejszyć się o ponad 150 mld dol. i osiągnąć wartość ponad 103 mld dol.³¹

³¹ *Balance of Payments Statistics Public Data*, op. cit.

Jak wspomniano na początku, geonomia jest nowym paradygmatem w nauce o stosunkach międzynarodowych ukształtowanym po zakończeniu zimnej wojny w odpowiedzi na zmianę rzeczywistości międzynarodowej. Za Matthew Sparkem wskazano również³², że geonomiści akcentują to, co wspólne między państwami i narodami, podczas gdy przedstawiciele nurtu geopolitycznego podkreślają podział na „my” i „oni”. Pytanie, czy eksperzy surowców energetycznych działają w duchu geonomii, czy też kierują się przesłankami politycznymi, narazając się na utratę rynków zbytu i zmniejszenie swojej przestrzeni geonomicznej, wymaga zbadania wielkości produkcji OPEC z jednej strony i poszczególnych państw w ramach kartelu, z drugiej³³.

Tabela 3. Przeciętna dzienna produkcja ropy naftowej w państwach OPEC w wybranych latach (w tysiącach baryłek dziennie, b/d)

Państwo	1970	1980	1990	2000	2010
Algieria	1 029,1	1 019,9	783,5	796,0	1 189,8
Angola	83,9	150,0	473,8	736,1	1 691,2
Ekwador	4,1	204,1	286,1	392,2	476,4
Iran	3 829,0	1 467,4	3 135,3	3 661,3	3 544,0
Irak	1 548,6	2 646,4	2 112,6	2 810,0	2 358,1
Kuwejt	2 989,6	1 663,7	858,6	1 996,1	2 312,1
Libia	3 318,0	1 831,6	1 389,1	1 347,2	1 486,6
Nigeria	1 083,1	2 058,0	1 726,7	2 053,6	2 048,3
Katar	362,4	471,4	405,6	648,2	733,4
Arabia Saudyjska	3 799,1	9 900,5	6 412,5	8 094,5	8 165,6
ZEA	779,6	1 701,9	1 762,6	2 174,7	2 323,8
Wenezuela	3 708,0	2 165,0	2 135,2	2 891,0	2 853,6
OPEC	22 534,5	25 279,9	21 481,6	27 600,8	29 183,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie *OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011*, op. cit. s. 28.

Jak wskazano na początku niniejszego artykułu, od 1973 roku ropa naftowa znacząco straciła na znaczeniu. Również długookresowa analiza udziału państw OPEC w globalnej produkcji ropy naftowej pokazuje, iż państwa te są gotowe na utratę udziału w rynku w celu osiągnięcia określonych korzyści.

³² Por. E. Halizak, op. cit.

³³ Polityka eksporterów surowców energetycznych przedstawiona zostanie na przykładzie producentów i eksporterów ropy naftowej.

W latach 1979–1985 oddały one 20% udziału w globalnej produkcji, jednak w następnych latach odbudowały swoją pozycję, osiągając 41% udziału w globalnej produkcji w 1994 roku i utrzymały go do końca lat dziewięćdziesiątych. Wraz z dobrą koniunkturą na rynku ropy powiększyły swój udział w rynku do blisko 45%, aby w okresie kryzysu ponownie stracić częściowo na znaczeniu.

Tabela 4. Udział OPEC w globalnej produkcji ropy naftowej w wybranych latach (w %)

1979	1985	1994	1999	2006	2008	2010
48,6	28,4	41,0	41,0	44,1	44,7	41,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie OPEC Annual Statistical Bulletin 1999, Vienna 2000, s. 14; OPEC Annual Statistical Bulletin 2010/2011, op. cit., s. 30.

Analiza na poziomie państw członkowskich OPEC pokazuje duże różnicowanie polityk państw. Wyróżnić można trzy grupy: pierwszą tworzą państwa, które trwale zwiększają produkcję. Do grupy tej należy zaliczyć: Angolę, Ekwador, Katar i ZEA. Drugą grupę tworzy Libia, której produkcja wykazywała w ostatnich dziesięcioleciach tendencję spadkową. Trzecią, największą grupę tworzą państwa, których produkcja notuje wahania lub jest stabilna w długim okresie. Analiza ta pokazuje, iż jedynie cztery państwa OPEC prowadzą stabilną politykę powiększania swojej przestrzeni geoeconomicznej, podczas gdy inne państwa są w tym zakresie pasywne lub nieefektywne. Warto zauważyć, iż w 1970 roku produkcja ropy w Angoli i Ekwadorze miała wielkość symboliczną.

Dostęp do wielkich złóż surowców energetycznych może być kluczowym czynnikiem dla budowania potęgi państwa. Dwa przykłady są tu niezwykle znaczące. Bardzo zła sytuacja gospodarcza Rosji po rozpadzie ZSRR doprowadziła do spadku jej znaczenia na scenie międzynarodowej. Jednak gwałtowny wzrost cen ropy naftowej od 1999 roku spowodował, że udało się ustabilizować finanse państwa oraz znacząco polepszyć jego pozycję międzynarodową. Początek XXI wieku wykorzystano również do zwiększenia produkcji ropy naftowej. O ile w 2000 roku produkcja wynosiła ponad 6,5 mln b/d, o tyle w 2010 roku już ponad 10,2 mln b/d³⁴. Wielkość produkcji ropy naftowej nie jest jedynym czynnikiem, który pozwala widzieć w Rosji supermocarstwo energetyczne³⁵. Rosja obok wielkich złóż ropy naftowej posiada złoża gazu ziemnego oraz węgla. Dużą rolę w produkcji energii elektrycznej odgrywają hydroelektrownie, a także elektrownie jądrowe. Rosja jest również znaczącym eksporterem technologii jądrowych³⁶, co powoduje, iż jej oferta

³⁴ BP Statistical Review of World Energy, London 2011, s. 8.

³⁵ M. I. Goldman, Petrostate, Oxford 2008, s. 170.

³⁶ Rosatom, NPP Design, Engineering and Construction, http://www.old.rosatom.ru/en/energy_complex/building/ [dostęp 19.12.2011].

w zakresie zapewnienia dostaw energii może być uznana za kompletną. Jednak, jak pokazała powyższa analiza sytuacji finansowej państw eksporterów surowców energetycznych, ogromne znaczenie energetyki w gospodarce Rosji powoduje uzależnienie jej od jednej, niestabilnej branży. Tak więc również Rosja nie znalazła właściwego rozwiązania problemu bezpieczeństwa, uzależniając się od dochodów z eksportu węgłowodorów.

Z kolei Brazylia jest przykładem państwa, dla którego złoża ropy naftowej mogą być motorem rozwoju i modernizacji. Brazylia, podobnie jak Rosja, zaliczana jest do grupy BRICS (Brazylia, Rosja, Indie, Chiny, Republika Południowej Afryki), a więc wielkich, szybko rosnących gospodarek o rosnącym wpływie na gospodarkę globalną. W 1990 roku brazylijskie zasoby ropy naftowej szacowane były na 4,5 mld baryłek, podczas gdy w 2010 roku – na 12,9 mld baryłek³⁷. Jeśli powiedzie się eksploatacja złóż znajdujących się w trudnych warunkach geologicznych, pod dnem morskim, to wydobycie i eksport ropy naftowej zapewnią Brazylii w ciągu następnych kilkunastu lat energetyczną samowystarczalność, a także dochody z eksportu. Władze Brazylii mają nadzieję, że przemysł naftowy stanie się z czasem motorem napędowym całej brazylijskiej gospodarki³⁸. Stoją one obecnie przed dylematem bezpieczeństwa, a jego właściwe rozwiązanie może zdecydować o miejscu Brazylii w stosunkach międzynarodowych w następnych dziesięcioleciach.

W ciągu ostatnich kilkunastu lat bardzo bezpieczną pozycję geoeconomiczną osiągnęli producenci gazu ziemnego. Wynikała ona z konieczności transportu tego surowca przy pomocy rurociągów. Wysokie koszty ich budowy spowodowały, iż importerzy nie inwestowali w rezerwy lub alternatywne połączenia, a skupili się na jak najefektywniejszym wykorzystaniu istniejącej sieci. Spowodowało to bardzo silne powiązanie konsumentów i producentów. Ogranicza ono radykalnie możliwość zmiany dostawcy, a często wręcz ją uniemożliwia. Dobrym przykładem jest sytuacja państw Europy Wschodniej i Środkowej, które pomimo 20 lat od upadku bloku wschodniego nadal są uzależnione od dostaw gazu ziemnego z Rosji. Gazprom pokrywa 100% zapotrzebowania na gaz ziemny krajów bałtyckich, Bułgarii oraz Słowacji, ponad 70% zapotrzebowania Rumunii i Czech, a także ponad 60% zapotrzebowania Słowenii, Węgier i Polski³⁹. Władze Rosji i Gazpromu dążą do dalszej rozbudowy sieci gazociągów prowadzących z rosyjskich złóż do Europy, głównie Zachodniej i Południowo-Zachodniej, czyli tam, gdzie istnieje szansa na dynamiczny wzrost zapotrzebowania na gaz i na wzrost udziału w rynku. Przykładem tego typu inwestycji są gazociągi Nord Stream i South Stream, których planowana roczna wydajność to odpowiednio

³⁷ BP Statistical Review of World Energy, June 2011, op. cit., s. 6.

³⁸ „Brazil's oil boom. Filling up the future”, *The Economist*, 5 listopada 2011, <http://www.economist.com/node/21536570> [dostęp 19.12.2011].

³⁹ „Gaz łupkowy ograniczy wpływy Gazpromu w Europie?”, *Forbes*, 3 września 2011, <http://www.forbes.pl/artukuly/sekcje/wydarzenia/gaz-lupkowy-ograniczy-wplywy-gazpromu-w-europie,18948,1> [dostęp 19.12.2011].

55 mld⁴⁰ m³ oraz 63 mld⁴¹ m³. Pełna realizacja obu projektów pozwoliłaby Rosji zdominować europejski rynek gazu ziemnego, ponieważ budowie gazuociągów towarzyszą zwyczajowo kilkudziesięcioletnie kontrakty na dostawę gazu. Zawierają one przy tym często klauzulę *take or pay* zmuszającą odbiorcę do zapłaty za zamówiony gaz niezależnie od tego, czy został on odebrany.

Eksporтеры, dążąc do zmonopolizowania pojedynczych rynków, nie chcą być równocześnie zależni od jednego odbiorcy. Chroni to państwa eksporterów przed konsekwencjami niekorzystnych z ich punktu widzenia działań państwa importera o charakterze politycznym, jak również przed konsekwencjami niekorzystnych zmian sytuacji gospodarczej importera. Z tego też względu prawie wszystkie państwa produkujące i eksportujące surowce energetyczne spoglądają z nadzieją w stronę ChRL i Indii. Ogromny apetyt na surowce energetyczne chińskiej i indyjskiej gospodarki daje szansę na zwiększenie kręgu odbiorców ich producentom, a także na budowę stabilnych i przyjaznych stosunków z jednym z głównych mocarstw. ChRL nie ogranicza przy tym swojej oferty jedynie do współpracy w zakresie produkcji i przetwórstwa ropy naftowej, ale oferuje pomoc rozwojową i współpracę w wielu dziedzinach przemysłu i w rolnictwie⁴².

4. PRZESTRZEŃ GEOEKONOMICZNA UJMOWANA W KATEGORII SUROWCÓW ENERGETYCZNYCH. PUNKT WIDZENIA IMPORTERA

Również państwa importery kreują swoją przestrzeń geoeconomiczną w obszarze surowców energetycznych. Odmienne niż eksporterzy dążą nie do tworzenia, ale do likwidowania monopolów. Ich wysiłki nakierowane są na decentralizację przestrzeni geoeconomicznej. W tym celu starają się zdywersyfikować źródła energii, jej dostawców i sposoby dostaw.

W odpowiedzi na embargo naftowe z 1973 roku państwa członkowskie Organizacji Współpracy Gospodarczej i Rozwoju (Organization for Economic Co-operation and Development – OECD) powołały do życia Międzynarodową Agencję Energii (International Energy Agency – IEA). Cele IEA to: utrzymanie i poprawa systemu zabezpieczającego przed zakłóceniami w dostawie ropy naftowej, promocja racjonalnego wykorzystania energii, zarządzanie systemem informacji na temat międzynarodowego rynku ropy naftowej, poprawa międzynarodowego systemu zaopatrzenia w energię i struktury popytu przez rozwój alternatywnych źródeł energii oraz wzrost efektywności

⁴⁰ Nord Stream AG, *Nord Stream: Długoterminowe rozwiązanie dla bezpieczeństwa energetycznego Europy*, listopad 2011, http://media.nord-stream.com/media/news/press-releases/pl/2011/11/nord-stream_press-rel_inauguration_pol_20111108_388_20111108.pdf [dostęp 19.12.2011].

⁴¹ South Stream, *Facts and Figures*, <http://south-stream.info/index.php?id=14&L=1> [dostęp 19.12.2011].

⁴² Por. Z. Jianxin, „Oil security reshapes China's foreign policy”, *Center on China's Transnational Relations Working Paper* 2006, nr 9.

jej wykorzystania, popieranie międzynarodowej współpracy w zakresie technologii energetycznych, pomoc w łączeniu polityki energetycznej i ochrony środowiska. Najważniejszym elementem strategii ochrony państw IEA przed zakłóceniami w dostawach energii jest utrzymywanie przez państwa członkowskie zapasów ropy naftowej równych 90 dniom ich importu netto. Państwa członkowskie zobowiązały się również koordynować swoje działania w zakresie uwalniania zapasów. IEA współdziała zarówno z największymi importerami ropy naftowej niebędącymi członkami IEA, jak również z największymi jej eksporterami⁴³.

Oszczędność energii jest podstawową metodą obrony państw importerów ropy naftowej. Konsumpcja energii w państwach OECD wyniosła w 1973 roku 2815 mln t ekwiwalentu ropy naftowej, a w 2009 roku – 3582 mln t ekwiwalentu ropy naftowej. Wzrost konsumpcji energii jest o wiele niższy od wzrostu gospodarczego. W czasie ostatnich 40 lat można wyróżnić nawet okresy spadku konsumpcji energii; po roku 1973, na początku lat osiemdziesiątych, a także pod koniec ostatniego kryzysu gospodarczego⁴⁴. Po roku 1973 państwa OECD podjęły wysiłki na rzecz zbudowania bardziej zrównoważonego systemu energetycznego. Głównym celem była redukcja znaczenia ropy naftowej. Wysiłki te zakończyły się ograniczonym sukcesem. Udział ropy naftowej w konsumpcji energii spadł z 56,3% w 1973 roku do 48,9% w 2009 roku⁴⁵.

Produkcja energii elektrycznej jest obszarem dającym największą możliwość dokonania substytucji importowanych surowców lokalnymi źródłami energii. Ważnym źródłem pozyskiwania energii mogą być hydroelektrownie. Odgrywają one znaczącą rolę w produkcji energii elektrycznej w Norwegii, Brazylii, Wenezueli, Kanadzie, Szwecji, Rosji, ChRL, Indiach, Japonii, USA⁴⁶. Inną metodą zwiększania produkcji energii elektrycznej bez zwiększania zużycia surowców energetycznych jest produkcja energii atomowej⁴⁷. Rozwój tej dziedziny przemysłu związany jest bardzo ściśle z postępem technicznym. W największym stopniu swoje zapotrzebowanie na energię elektryczną za pomocą energii jądrowej zaspokajają: Francja, Ukraina, Republika Korei, Japonia, Niemcy, USA, Wielka Brytania, Rosja i Kanada⁴⁸. Jak widać z powyższej analizy, nie tylko importery surowców energetycznych zainteresowani są ich substytucją na rynku krajowym, ale również eksporterzy (np. Wenezuela i Rosja), chcący zaoszczędzić cenne surowce w celu ich eksportu.

W okresie 1980–2008 widoczny jest spadek znaczenia ropy naftowej w produkcji energii elektrycznej we wszystkich grupach państw, najbardziej w Azji Południowo-Wschodniej (spadek udziału ropy naftowej jako surowca

⁴³ IEA, *IEA Response System for Oil Supply Emergencies*, Paris 2011, s. 1–3.

⁴⁴ *Key World Energy Statistics*, op. cit., s. 29.

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*, s. 19.

⁴⁷ Produkcja energii jądrowej wymaga dostaw paliwa jądrowego. Państwa OECD nie były jednak dotychczas dotknięte problemami z zaopatrzeniem.

⁴⁸ *Key World Energy Statistics*, op. cit., s. 29.

używanego w procesie produkcji energii elektrycznej z 63% do 10%), w państwach OECD leżących nad Pacyfikiem (spadek z 46% do 8%) oraz w ChRL (spadek z 23% do 1%). Ropa naftowa odpowiada za 3% produkcji energii elektrycznej w Ameryce Północnej, Europie Zachodniej oraz w państwach w procesie transformacji. Ropa naftowa ma największy udział w produkcji energii elektrycznej w państwach OPEC oraz w Ameryce Łacińskiej, odpowiednio 34% i 23%. W 2009 roku państwa OPEC zużywały do produkcji energii elektrycznej 1,4 miliona baryłek ekwiwalentu ropy dziennie, podczas gdy państwa OECD leżące nad Pacyfikiem niewiele ponad 600 tysięcy baryłek ekwiwalentu ropy dziennie⁴⁹.

Ważnym elementem zabezpieczenia przed presją ekonomiczną ze strony dostawców surowców energetycznych jest ich różnicowanie. Największymi odbiorcami produktów naftowych w skali globalnej w 2010 roku były Europa i USA. Europejski import produktów naftowych wyniósł 596,8 mln t. Największymi dostawcami były państwa byłego ZSRR (295,2 mln t), państwa leżące na środkowym Wschodzie (116,7 mln t), w Afryce Północnej (83 mln t) oraz w Afryce Zachodniej (45,7 mln t). USA kupiły za granicą w 2010 roku 577,1 mln t produktów naftowych. Najwięcej pochodziło z Kandy (125 mln t), środkowej i centralnej Ameryki (109,3 mln t), środkowego Wschodu (86 mln t) i zachodniej Afryki (83,8 mln t)⁵⁰.

Idea współpracy importerów energii realizowana jest przez przynależność do IEA. Państwa Unii Europejskiej podejmują wysiłki na rzecz ściślejszej współpracy i koordynacji swoich działań wobec dostawców surowców energetycznych⁵¹.

Działania na rzecz zmonopolizowania dostaw ropy naftowej i węgla na rynek danego państwa, choć pożądane z perspektywy eksportera, wydają się mieć nikłe szanse powodzenia, zwłaszcza gdy odbiorca to państwo posiadające porty morskie przystosowane do przeladunku surowców energetycznych lub linie kolejowe umożliwiające ich efektywny transport. Oba surowce są przedmiotem intensywnego handlu międzynarodowego, co umożliwia substytucję jednego dostawcy innym. Państwa mają również skłonność do korzystania z wielu dostawców, gdyż zwiększa to ich bezpieczeństwo energetyczne. Liberalizacja rynków paliw w największych gospodarkach świata spowodowała w ostatnich dziesięcioleciach wzrost konkurencji i rozszerzenie kręgu dostawców ropy naftowej po 1973 roku, na co miały wpływ jej wysokie ceny. Spowodowały one, iż w wielu krajach zintensyfikowano poszukiwanie złóż ropy oraz rozpoczęto ich eksploatację.

Należy wskazać na ważną różnicę między małym a dużym importerem. W praktyce zaopatrzenie państwa o niewielkim popycie na surowce energetyczne może być zmonopolizowane przez jednego dostawcę. Niski popyt może

⁴⁹ OPEC, *World Oil Outlook 2011*, Vienna 2011, s. 110.

⁵⁰ BP *Statistical Review of World Energy June 2011*, op. cit., s. 18.

⁵¹ P. Buras, „Między europeizacją a Gazpromem. Niemcy, Rosja i bezpieczeństwo europejskie”, *CSM Raporty i Analizy* 2008, nr 7.

wynikać z małej populacji, braku przemysłu zużywającego duże ilości surowców lub też ogólnie z niskiego poziomu rozwoju. W przypadku takiego kraju można łatwo zastąpić jedynego dostawcę, nie jest to sytuacja niebezpieczna i może wynikać z rachunku ekonomicznego. Ważne jest, iż zapotrzebowanie kraju o niskim popycie na surowce może być relatywnie łatwo zaspokojone na rynku światowym. Równocześnie w przypadku dużych importerów konieczność zmiany dostawcy nawet kilkunastu procent importu może spowodować znaczące perturbacje na globalnym rynku i kłopoty z zaopatrzeniem.

Poważną zmianę na rynku gazu ziemnego zapowiada upowszechnienie się gazu LNG, czyli schłodzonego do płynnej postaci, co umożliwia jego transport w skali globalnej. Upowszechnienie tej technologii pozwala mieć nadzieję na stworzenie międzynarodowego rynku gazu ziemnego. Zbędna stanie się w wielu przypadkach budowa liczących tysiące kilometrów gazociągów, wiążących ze sobą konsumentów i eksporterów gazu na dziesięciolecia⁵². W ostatnich latach wiele państw zbudowało terminale do odbioru gazu LNG, aby przełamać sztywne powiązanie z dostawcami i współtworzyć globalny i konkurencyjny rynek gazu ziemnego. Do grona tych państw dołączyła również Polska, podejmując decyzję o budowie gazoportu w Świnoujściu.

Gaz łupkowy stanowi nowy element na mapie dostępnych źródeł energii. Sukcesy w jego eksploatacji na skalę przemysłową w USA pokazują, iż może stać się on przyczyną zmiany geoeconomicznej pozycji wielu państw. Jak pokazują amerykańskie dane, największe złoża znajdują się w ChRL (1275 bln ft³), USA (862 bln ft³), Argentynie (774 bln ft³) oraz Meksyku (681 bln ft³). Również prognozy dotyczące wielkości polskich złóż gazu łupkowego są optymistyczne – szacuje się je⁵³ na 187 bln ft³.

Stany Zjednoczone są pierwszym państwem, które rozpoczęło eksploatację gazu łupkowego. Spowodowało to (na razie częściową) zmianę ich pozycji geoeconomicznej na rynku nośników energii. Jeszcze pięć lat temu uważano, iż USA będą zwiększać import gazu ziemnego w związku ze spadającym wydobyciem krajowym. W związku z tym zbudowano terminale przystosowane do odbioru gazu LNG. Jednak od tego czasu gwałtownie rosł wydobycie gazu łupkowego spowodowało, iż USA stały się samowystarczalne w zakresie gazu ziemnego, a nawet przekształcają się w jego eksportera⁵⁴. Już 34% amerykańskiej produkcji gazu pochodzi z łupków⁵⁵. Eksploatacja gazu łupkowego spowodowała również gwałtowny spadek cen gazu w USA. Te dwa elementy: wzrost podaży oraz spadek cen mogą stanowić nadzieję dla innych

⁵² J. Piński, G. Sadowski, „Świat dodaje gazu”, *Wprost* 2004, nr 15, <http://www.wprost.pl/ar/58507/Swiat-dodaje-gazu/> [dostęp 19.12.2011].

⁵³ U.S. Energy Information Administration, *World Shale Gas Resources: An Initial Assessment of 14 Regions Outside the United States*, Washington D.C. 2011, s. 4.

⁵⁴ „Rusza eksport gazu z USA dzięki łupkom”, *Rzeczpospolita*, 28 października 2011, <http://www.rp.pl/artykul/740898.html> [dostęp 19.12.2011].

⁵⁵ „Złoty gaz łupkowy”, *Rzeczpospolita*, 6 grudnia 2011, <http://www.rp.pl/artykul/765351.html> [dostęp 19.12.2011].

państw posiadających duże zasoby gazu łupkowego, a także dla państw importatorów tego surowca. Eksploatacja gazu łupkowego stanowi równocześnie zagrożenie dla tradycyjnych eksporterów gazu, zwłaszcza tych o wysokich kosztach produkcji. Należy zauważyć, iż cena gazu z kontraktu zawartego między amerykańskim producentem gazu łupkowego Cheniere a brytyjskim koncernem British Gas zakłada formułę cenową, według której cena gazu wynosiłaby obecnie ok. 280 dol. za 1000 m³. Jest to cena znacząco niższa od tej, której żąda od europejskich odbiorców największy dostawca gazu do Europy – Gazprom oczekujący ok. 400 dol. za 1000 m³. W latach 2005–2011 ceny rosyjskiego gazu dla odbiorców europejskich wzrosły trzykrotnie⁵⁶. W dalszej perspektywie własne, ogromne zasoby gazu łupkowego mogą być elementem zmniejszającym elastyczność importerów w negocjacjach z ofertami gazu. Pokazują to trwające od kilku lat negocjacje między ChRL i Rosją. Szybko rosnące zapotrzebowanie na surowce energetyczne w związku z wysokim wzrostem gospodarczym w ciągu ostatnich trzech dekadzieciolecia spowodowało, że Chiny stały się ogromnym importerem surowców energetycznych. Rosja, jako mocarstwo energetyczne chce stać się czolowym dostawcą surowców energetycznych, w tym gazu ziemnego, na rynek chiński. Jednak wieloletnie negocjacje międzyrządowe pozostają jak na razie bezowocne, a Gazprom wstrzymuje się z realizacją inwestycji w gazociąg w kierunku Chin. Głównym punktem spornym jest cena za gaz. Rząd ChRL oczekuje, że względu na zamawiany wolumen 68 mld m³, znacznego rabatu i w konsekwencji ceny w wysokości ok. 250 dol. za 1000 m³. Strona rosyjska żąda natomiast europejskiej ceny 400 dol. Pozycję negocjacyjną Rosji osłabił dodatkowo Turkmenistan, który w listopadzie 2011 roku uzgodnił z Chinami potrójne eksportu gazu do Państwa Środka do poziomu 65 mld m³ w latach 2014–2015, godząc się na cenę 250 dol.⁵⁷ za 1000 m³.

Należy zauważyć, iż pomiędzy eksporterami i importerami istnieje również obszar wspólnoty interesów. Stabilność dostaw jest długookresowym celem obu stron. Jej brak implikuje niestabilność dochodów dla eksporterów i odepicie przez importerów od danego surowca. Jak wykazano powyżej, embargo naftowe z 1973 roku spowodowało działania zmierzające do zmniejszenia energochłonności gospodarek państw importerów, znalezienie alternatywnych źródeł energii wobec ropy naftowej oraz poszukiwanie ropy w państwach spoza OPEC, co zaowocowało wieloma nowymi odkryciami złóż i rozpoczęciem ich eksploatacji na wielką skalę, między innymi na Morzu Północnym. Stabilność cen również leży w interesie eksporterów. Ich duże wahania powodują niestabilność gospodarek, wpływają negatywnie na ich długoterminowy rozwój, zwiększają skłonność do szukania substytutu dla danego surowca, a więc ostatecznie wpływają na ograniczenie dochodów eksporterów. Stabilność cen jest ważnym czynnikiem przy dokonywaniu decyzji inwestycyjnych. Jej brak

⁵⁶ „Rusza eksport gazu z USA dzięki łupkom”, op. cit.

⁵⁷ „China's interest in Russian gas may decrease after deal with Turkmenistan”, *RiaNovosti*, 14 listopada 2011, www.en.rian.ru

może skutkować wstrzymaniem inwestycji w nowe kopalnie, szyby naftowe itd., a więc długoterminowym ograniczeniem podaży.

5. WNIOSKI

W obszarze zaopatrzenia w surowce energetyczne istnieją odmienne interesy po stronie eksporterów i importerów surowców energetycznych. W interesie eksporterów leży:

- zapewnienie szerokiego rynku zbytu na produkowane surowce energetyczne;
- uzyskanie możliwie silnej pozycji na lokalnych rynkach, z pozycją monopolistyczną łącznie;
- szeroki krąg odbiorców uniezależniającego państwo-eksportera od pojedynczego rynku;
- współpraca z innymi eksporterami w celu uzyskania wysokich cen. Importerzy koncentrują się na:
 - rozwoju energooszczędnych technologii ograniczających popyt na energię;
 - jak najefektywniejszym wykorzystaniu krajowych źródeł energii;
 - stworzeniu sieci niezależnych od siebie dostawców surowców energetycznych składającej się głównie z państw zaprzyjaźnionych;
 - zbudowaniu zrównoważonego miks energetycznego w celu uniezależnienia gospodarki od jednego surowca;
 - współpracy z innymi importerami surowców energetycznych w celu wzmocnienia pozycji negocjacyjnej w stosunkach z państwami eksporterami, a tym samym zapewnienia niskich cen.

Nie należy jednak postrzegać pozycji eksporterów i importerów surowców energetycznych jako wyłącznie antagonistycznej. Posiadają oni również wspólne interesy, które koncentrują się na długoterminowych związkach handlowych, pozwalających planować inwestycje i produkcję, oraz stabilności cen.

Państwa eksporterzy surowców energetycznych kreują przestrzeń geoeconomiczną charakteryzującą się monopolizacją zaopatrywanych rynków. Przeciwdziałają temu importerzy starający się budować zdecentralizowaną przestrzeń geoeconomiczną. Należy zauważyć, iż producenci i eksporterzy surowców energetycznych są od siebie uzależnieni. Gospodarki państw importerów nie mogłyby funkcjonować w przypadku długotrwałego embarga państw eksporterów. Ale również dla tych drugich taka sytuacja byłaby trudna, ponieważ eksport surowców energetycznych, zwłaszcza ropy i gazu, odgrywa w wielu krajach kluczową rolę w gospodarce i zapewnieniu dochodów do kasy państwa. Większość eksporterów surowców energetycznych korzysta z technologii pochodzących z państw importerów i inwestuje swoje nadwyżki finansowe w tych państwach.

Uzależnienie państw zrzeszonych w OPEC od sytuacji na rynku ropy naftowej pokazuje, iż państwa te nie znalazły do dzisiaj właściwej odpowiedzi

na stojący przed nimi dylemat bezpieczeństwa i uzależnienia się od zysków z eksportu produktów naftowych. Polityka wysokich cen ropy naftowej doprowadziła do jednostronnego rozwoju ich gospodarerek, spadku ich konkurencyjności i dużej niestabilności⁵⁸.

Rosja oraz państwa zrzeszone w OPEC mają największe możliwości geoeconomicznego oddziaływania za pomocą surowców energetycznych na gospodarkę globalną i na gospodarkę wybranych państw. Embargo naftowe zastosowane przez arabskie państwa OPEC w 1973 roku było początkiem pierwszego w historii konfliktu geoeconomicznego. Skutkiem tego ataku dla rozwiniętych gospodarerek państw kapitalistycznych był okres stagflacji, czyli wysokiej inflacji i stagnacji gospodarczej. W ostatnich latach również Rosja przerywała dostawy surowców energetycznych do wybranych odbiorców w celu osiągnięcia korzyści ekonomicznych i politycznych. Broń energetyczna jest niezwykle skuteczna, aczkolwiek jej efektywność zmniejszała się w ciągu ostatnich czterdziestu lat, gdyż państwa na całym świecie podejmują wysiłki w celu dywersyfikacji źródeł energii oraz dostawców surowców energetycznych. Dodatkowym argumentem w ręku obecnych importerów już w bliskiej perspektywie może okazać się eksploatacja gazu łupkowego, co zmieni wiele państw importerów gazu w eksporterów, a przynajmniej uczyni je samowystarczalnymi. Państwa wspierają również energooszczędne technologie. Jednak pomimo tych działań wydatki na surowce energetyczne, zwłaszcza ropę naftową i gaz ziemny, stanowią ważną pozycję w bilansie handlowym wielu państw. Dostęp do surowców energetycznych stanowi wciąż silny argument w polityce międzynarodowej.

Państwa eksporterzy surowców energetycznych starają się realizować dwa cele strategiczne równocześnie. Z jednej strony starają się uzyskać możliwie duży udział na poszczególnych rynkach, z drugiej – zdywersyfikować listę odbiorców. Realizacja tej strategii pozwala osiągnąć maksimum korzyści na poszczególnych rynkach przy ograniczeniu zagrożeń dla gospodarki państwa eksportera wynikających z zaprzestania importu. Strategia państw importerów zakłada z kolei maksymalną dywersyfikację dostawców. Czynnikiem, który biorą pod uwagę zarówno państwa eksporterzy, jak i importerzy w swoich wysiłkach na rzecz dywersyfikacji, są koszty finansowe dywersyfikacji, które mogą podważyć jej sens. Przykładem tej sytuacji są stosunki chińsko-wenezuelskie. Wysokie koszty transportu w znacznym stopniu ograniczają tempo wzrostu handlu ropą naftową i jej produktami między Wenezuelą a ChRL. Chiny poszukują nowych dostawców ropy naftowej, żeby uniezależnić się od dostaw z regionu Zatoki Perskiej. Równocześnie Wenezuela poszukuje nowych odbiorców dla produkowanej ropy naftowej w celu zmniejszenia uzależnienia od eksportu do USA. Oba państwa deklarują rozwój współpracy

⁵⁸ Na temat wizji OPEC jego pomysłodawcy, wenezuelskiego ministra Pereza Alfonso por. Z. Mikdashi, „Cooperation among oil exporting countries with special reference to Arab countries: A political economy analysis”, *International Organization* 1974, t. 28, nr 1, s. 6.

i realizują wspólnie inwestycje w sektorze naftowym. Pomimo to dzielący je ogromny dystans powoduje, iż import z Wenezueli jest dla chińskich odbiorców mało opłacalny, a tempo wzrostu eksportu wenezuelskiej ropy do ChRL niższe, niż gdyby dywersyfikacja była jedynym celem obu państw⁵⁹.

Powszechnie przyjmuje się, iż państwa eksporterzy surowców energetycznych, a zwłaszcza ropy naftowej, to państwa niezwykle zamożne i dysponujące nadwyżkami finansowymi. Nadwyżki te stanowią jednak potwierdzenie tyłko w ograniczonej sile. Teza ta znajduje jednak potwierdzenie tyłko w ograniczonym stopniu. Ogromne nadwyżki finansowe wielu państw eksporterów ropy naftowej i gazu pozwalają udzielać kredytów i finansować inwestycje zagraniczne. Arabia Saudyjska, ZEA, Kuwejt, Katar oraz Norwegia bez wątpienia zaliczają się do czołowych eksporterów kapitału. Jednak wiele państw, jak np. Rosja czy Iran, znajduje się w trudnej sytuacji finansowej. W okresach wysokich cen ropy naftowej państwa te są w stanie akumulować duże nadwyżki finansowe, ale spadek cen ropy powoduje natychmiastowe pogorszenie sytuacji gospodarczej. Wielkość populacji tych państw powoduje, iż również w okresie wysokich cen surowców energetycznych duża część dochodów jest na bieżąco konsumowana. Inaczej sytuacja przedstawia się w przypadku małych państw, jak np. Kuwejt czy Norwegia. Mają one małą populację, tak więc znacząco większy procent dochodu może zostać zaoszczędzony i zainwestowany, stanowiąc zabezpieczenie na przyszłość. To również te państwa są szczególnie atrakcyjnymi partnerami inwestycyjnymi. W okresie obecnego kryzysu finansowego dysponowały one nieprzerwanie nadwyżką na rachunku obrotów bieżących, co pozwoliło im inwestować za granicą⁶⁰. Fakt, iż udział państw eksporterów surowców energetycznych w zwiększeniu efektywności EFSF rozważany jest przez przywódców europejskich, pokazuje polityczne znaczenie tej grupy państw. Jednak to najwięksi producenci wpływają w decydujący sposób na wielkość dostaw i ceny surowców. Szczególną pozycję na rynku ropy naftowej zajmuje Arabia Saudyjska dysponująca mocami produkcyjnymi w wysokości 12,5 mln b/d, co daje jej kilka milionów b/d wolnych mocy produkcyjnych. Wielkość ta jest jednak czasami kwestionowana⁶¹. Jako jedyny eksporter ropy naftowej Arabia Saudyjska jest w stanie stabilizować ceny surowca poprzez regulowanie wielkości własnej produkcji. Ostatni raz takie działania zostały podjęte pod koniec lutego 2011 roku, kiedy na skutek rewolucji Libia wstrzymała eksport ropy⁶². Pozwała to Arabii Saudyjskiej

⁵⁹ Por. A. Oberda-Monkiewicz, „Ekspancja energetyczna Chin w Ameryce Łacińskiej – implikacje dla regionu”, *Stosunki Międzynarodowe* 2011, t. 43, nr 1–2, s. 184–186.

⁶⁰ Por. inwestycja QIA w firmę Volkswagen.

⁶¹ B. Lewis, B. Reddall, „Saudi oil spare capacity shrinking fast”, *Reuters.com*, 13 czerwca 2011, <http://uk.reuters.com/article/2011/06/13/us-energy-summit-capacity-idUKTRE75C4B320110613> [dostęp 19.12.2011].

⁶² R. Mason, „Saudi Arabia increases oil production to cover Libya loss”, *The Telegraph*, 25 lutego 2011, <http://www.telegraph.co.uk/finance/newsbysector/energy/oilandgas/8348629/Saudi-Arabia-increases-oil-production-to-cover-Libya-loss.html> [dostęp 19.12.2011].

wpływać na tempo wzrostu globalnej gospodarki. Z tego też względu jest ona bardzo cenionym sojusznikiem.

W latach osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX wieku można było zaobserwować spadek geoeconomicznego znaczenia państw eksporterów surowców energetycznych. Spadek energochłonności gospodarek państw OECD spowodował, iż stały się one mniej wrażliwe na wahania ceny ropy naftowej. Stworzenie IEA wzmocniło pozycje państw importerów. Równocześnie państwa eksporterzy są uzależnione od współpracy z państwami OECD, które są dostawcami artykułów przemysłowych i bliskimi partnerami politycznymi. Dzięki temu państwa OECD zdołały przekonać kraje OPEC do bardziej kooperatywnej postawy. W latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych zwiększono wydobycie ropy naftowej i gazu ziemnego w państwach nieczłonkach w OPEC, np. w Norwegii i Wielkiej Brytanii, co zaowocowało wzrostem podaży surowców na rynku. Spowodowało to realny spadek cen ropy naftowej.

Ostatnie dziesięciolecie przyniosło ponowne wzmocnienie roli eksporterów surowców energetycznych. Bezprecedensowy wzrost gospodarczy ChRL oraz Indii spowodował ogromny wzrost zapotrzebowania na surowce energetyczne. Skutkiem tego był gwałtowny wzrost ich cen i umocnienie geoeconomicznej pozycji państw producentów i eksporterów. Wzrost pozycji międzynarodowej tych państw stwarza dla nich szansę na pozyskanie nowych, silnych partnerów politycznych. Równocześnie wiele państw rozwijających się (np. Republika Korei, ChRL) rozwinęło w ostatnich latach przemysł wysokich technologii. Obecnie więc państwa eksporterzy surowców energetycznych korzystają z silnego popytu na produkowane surowce oraz dużej liczby oferentów dobr przemyślowych. Sytuacja ta jest szczególnie korzystna dla państw dysponujących największymi złożami, gdyż wydobycie w wielu państwach obecnie spada ze względu na wyczerpywanie się zasobów⁶³. Jednak rozwijający się rynek gazu LNG, a zwłaszcza produkcja gazu łupkowego mogą w ciągu najbliższych lat dokonać kolejnej rewolucji na rynku energetycznym. Jeżeli obecnie dostępne dane amerykańskie mówiące o wielkości zasobów gazu łupkowego się potwierdzą, wiele państw importerów gazu zmieni się w eksporterów. Przykład amerykański pokazuje, że możliwy jest szybki wzrost udziału gazu łupkowego w bilansie energetycznym. Rozwój produkcji gazu łupkowego może zachwiać a nawet zniszczyć, pozycję międzynarodową wielu obecnych eksporterów surowców energetycznych. Najbardziej zagrożeni są ci producenci, którzy muszą się zmagać z wysokimi kosztami wydobycia.

⁶³ Norwegia osiągnęła maksymalny poziom wydobycia ropy naftowej w 2001 roku na poziomie 3,4 mln b/d. Do roku 2009 produkcja spadła do poziomu 2,4 mln b/d. Ministry of Petroleum and Energy, *Norway's Oil History in 5 Minutes*, <http://www.regjeringen.no/en/dep/oced/Subject/Oil-and-Gas/norways-oil-history-in-5-minutes.html?id=440538> [dostęp 19.12.2011].

CZEŚĆ IV

GEOEKONOMIA

A PRZESTRZEŃ GEOEKONOMICZNA:

STUDIA PRZYPADKÓW